

بررسی نقش مادری از دیدگاه اسلام و فمینیسم

مرضیه فاطمه قومی^۱

چکیده

در رویکرد اسلامی، مادری نقش برجسته‌ای ست. در این نگاه، مادر هم به عنوان همسر و هم به عنوان عضوی از خانواده، از یک سو در انسجام خانواده و برآوردن نیازهای آنها نقش دارد و از سوی دیگر در کانون احترام و محبت اعضای خانواده است. در مقابل اندیشه اسلام، که زن در آن جایگاه رفیعی دارد، اندیشه فمینیسم، در تضاد با آن شکل گرفته است. درباره مادری در رویکرد فمینیستی، وحدت نظر وجود ندارد. برخی با رویکرد مثبت، اما مشروط به آن نگرینسته‌اند. مادر گاهی در دادگاه فمینیستی محکوم است و برخی خواستار حذف و محو نقش مادری هستند. این جنبش، ابتدا از میان جنبش‌های انسان‌دوستانه‌ای که بر پایه مبانی اخلاقی استوار بود، برخاست. همین امر موجب جذب بیشتر زنان نسبت به مردان شده، اما با گذشت زمان، این جنبش علاقه‌ای در جهت فعالیت‌های انسان‌دوستانه از خود نشان نداد. نقش مادری، گزینه‌ای طبیعی است که هر مادری در وجود خود حس کرده و غیر قابل انکار است. این نقش در بردارنده مسئولیت‌ها و حقوق‌های مادری است.

واژگای کلیدی: مادر، زن، فمینیسم، اسلام، حقوق، آزادی، جایگاه، مسئولیت، خانواده.

۱. مقدمه

خانواده، هسته نخستین جامعه و از عوامل اصلی انتقال فرهنگ و اندیشه، اخلاق، سنت‌ها و عواطف به نسل‌های متمادی است. اهمیت زندگی خانوادگی برای کودکان، از افراد بالغ بیشتر است؛ زیرا کودک اولین تجربیات خود را در زیستن با دیگران می‌آموزد. در محیط خانواده است که پایه رشد و فعالیت‌های آینده کودک گذاشته می‌شود. کردار و رفتار مادر، مانند خون در شریان‌های کودک جریان یافته و شخصیت او را رنگ می‌دهد. جنبه‌الگویی مادر آن چنان مهم

۱. دانش‌پژوه کارشناسی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی‌العالمیه، از هندوستان.

است که می‌توان گفت انحطاط یا تعالی روان پاک فرزند، تا حدود زیادی به آن مربوط است. طفل، مادر را به عنوان الگو و سرمشق انتخاب کرده و شیوه‌ها و رفتارهای او را تقلید می‌کند. بسیاری از بی‌بند و باری‌های افراد، زاییده اشتباهات غلط مادران بوده و موجب اسارت و بدبختی آنها می‌شود. چه بسیار کودکانی که رفتاری را از مادر یاد گرفته و آن رفتار برای مدت طولانی مزاحم زندگی‌شان بوده و نتوانسته‌اند آن را به خوبی از خود دور کنند.

۲. مفهوم‌شناسی

۱-۲. مادر در لغت و در اصطلاح

مادر با فتحه حرف د، ترجمه کلمه ام، به معنی والده است. (پادشاه، ۱۳۳۵، ۸۳/۶) زنی که یک یا چند بچه به دنیا آورده باشد (ناظم‌الاطباء نفیسی، ۱۳۷۰، ۹۲/۴). مادر در اصطلاح، کسی است که امر پرورش فرزندان را در دوران حمل و پس از آن بر عهده داشته و در انجام این وظیفه، بدون هیچ چشمداشت مادی و یا معنوی، کوشا است. مراقبت‌های دوره کودکی، شب‌زنده‌داری‌ها و بیداری‌های او به خاطر فرزند برای آن نیست که کودک روزی رشد کرده و زیر بازوی او را بگیرد. او چه بسیار اوقات که جان خود را به خاطر طفل به خطر انداخته و جز خیر و خوشی او نمی‌طلبد. بر این اساس می‌توان گفت که مادر، فرشته‌ای است آسمانی که در عالم بشری با جسم عاریتی زندگی کرده و تجلی مهر و عطوفت و قدس و صفای ملکوتی‌ست (ملک محمودی الیگودرزی، ۱۳۸۸، ص ۶۷).

۲-۲. خانواده در لغت و اصطلاح

خانواده در لغت، کوچک‌ترین واحد اجتماعی بوده که شامل پدر، مادر، و فرزندان است. (عمید، ۱۳۷۳، ص ۴۲) خانواده در محدودترین معنی خود، به واحد خویشاوندی بنیادی گفته می‌شود. در مفهوم گسترده، به گروهی از افراد اشاره دارد که پیوندهای شخصی و اجتماعی نزدیک دارند، اگرچه رابطه آنها خونی نباشد (صلیبی، ۱۳۸۲، ص ۳۲).

۳. چیستی مادری

مادری، از مسائل خاص انسان و جامعه انسانی نیست، بلکه با جوهی مشترک، در عالم حیوانات هم دیده می‌شود، با این تفاوت که انگیزه آن در حیوانات، غریزی و در انسان تا حدود زیادی بستگی به فرهنگ و اجتماع دارد. انجام این نقش در حیوانات، نیازی به یادگیری ندارد و به گونه‌ای است که حتی حاضرند بچه هموعان خود را به جای فرزند پذیرفته و از او مراقبت کنند. این امر در انسان، بسته به تربیت بوده و عامل شوق و رغبت اجتماعی در آن مؤثر است. (قربانی،

۱۳۸۲، ص ۹۱) درجه رغبت و علاقه مادر به فرزند و نوع رفتار وی، در همه جوامع بشری یکسان نیست، ولی مشترکاتی در بین آنها وجود دارد. زمینه فطری، قابلیت انجام وظایف مادری در زنان است. خداوند، میل فطری در پرورش کودک را در نهاد مادران نهاده و این میل و رغبت، در سنین بلوغ آشکار شده و در دوران حمل به عالی ترین مرحله تجلی خود می رسد (قربانی، ۱۳۸۲، ص ۹۱). مادری، نقشی است که صفات عالی جمال را در پرورش فرزند دانسته و در این راه از تمام امکانات شخصی گذشت می کند. مادری، فضیلتی است ملکوتی، ناشی از عالم قدس که در وجود انسان خاکی تجلی کرده و در آن، صراحت و صداقت، مهر و صفا، عدل و تقوا به عالی ترین وجه خود نمایان شده و در راه خیر و سعادت فرزند بدرقه می شود. مادری، فنی است عمیق همراه با مبانی دقیق که روز به روز به سوی کمال و تخصص پیش می رود. مادری، فنی است که غفلت و اشتباه در آن، موجب تباهی نسل و فساد جامعه شده و مراقبت از آن، جامعه ای خیرخواه و متکامل پدید می آورد. (قربانی، ۱۳۸۲، ص ۹۲) مادری، هنری است ظریف، همراه با ریزه کاری های بسیار که اعمال آن در طول زمان، آن را دقیق تر و تخصصی تر کرده و شاه کار عملی این هنر، فرزندمی است نیکو و پرورش یافته، عادل، نیکوکار، باتقوا و متکامل که در مسیر حق گام برمی دارد. مادری، فن است؛ زیرا کار او پرورش کودک، انسان سازی، تربیت و تحویل افاضل به جامعه، ساختن الگوهای اخلاقی و انسانیت، ایجاد جامعه صالح فردا، در دست گرفتن قلب جامعه، گرداندن اجتماع و سرو سامان دادن به آن است. انجام این برنامه، از عهده هر عامی و جاهلی بر نمی آید (قربانی، ۱۳۸۲، ص ۹۲).

۴. جایگاه و ارزش مادری

۴-۱. در قرآن

مادر در عربی به ام، و مادری به امومه ترجمه می شود. به هر چیز که اصل وجود یک چیز یا منشأ تربیت و اصلاح آن و یا نقطه آغاز امری باشد، ام می گویند. در قرآن، برخی از آیه ها را ام الكتاب می نامند، یعنی آیاتی که آیه های دیگر، به آنها ارجاع داده شده و در سایه آنها درک می شوند. مادران نیز ریشه فرزندان هستند. فرزندان، پیوسته در پی مادران بوده و هنگام سختی به آنها پناه می برند. واژه «ام» در قرآن، به مناسبت ها و دلایل گوناگونی به کار رفته است. مادری، گاهی به معنی محبت و وابستگی عمیق مادران به فرزندان است:

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَّطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لَتُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

و دل مادر موسی علیه السلام از ترس و اندوه تهی شد و نزدیک بود راز را فاش کند. اگر قلبش را محکم نکرده بودیم تا از مؤمنان باشد. (قصص: ۱۰)

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَ قَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَ فَتْنَاكَ قُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ .

ما تو را به مادرت بازگردانیم تا چشمش روشن شود و اندوه نخورد. تو شخصی (از فرعونیان) را به قتل رساندی، پس تو را از غم نجات دادیم و تو را در آزمون‌های مختلف آزمودیم، پس چند سالی را در میان مردم مدین درنگ کردی، پس در زمان مقرر (برای پذیرش رسالت) آمدی. (طه: ۴۰)

گاهی به سختی‌های مادران در دوران بارداری، زایمان و شیردهی اشاره شده است:

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَ فِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَ لِيُوالِدَيْكَ إِلَىٰ الْمَصِيرِ .

ما به انسان درباره پدر و مادرش سفارش کردیم. مادرش هنگام بارداری او را حمل کرد با سستی همواره بر ضعف او افزوده شد و در دو سال به او شیر داد. سفارش کردیم که مرا سپاسگزار و پدر و مادرت را بازگشت به سوی من است. (لقمان: ۱۴)

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَ وَضَعَتْهُ كُرْهًا وَ حَمَلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلَىٰ وَالِدَيَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ .

و به انسان درباره نیکی به پدر و مادرش سفارش کردیم، به ویژه مادرش که او را حمل کرد و به سختی فرو نهاده و (دوران) بارداری و (شیرخواری) تا از شیر گرفتن او سی ماه است (که مجموع کمترین مدت زمان حمل شش ماه، و بیشترین مدت زمان شیر دادن دو سال است، یا بیشترین زمان حمل یک سال، و کمترین زمان شیر دادن هجده ماه). تا آن گاه که به کمال نیروی (جسمی و عقلی) خود و به چهل سالگی رسید گفت: پروردگارا، مرا الهام کن و توفیق ده تا نعمتی را که بر من و بر پدر و مادرم ارزانی داشته‌ای (نعمت ظاهری مادی و نعمت معنوی عقل و ایمان) سپاس گزارم و عمل صالحی که تو از آن خشنود شوی به جا آورم، و فرزندانم را برای من صالح گردان، که من به سوی تو بازگشتم و بی تردید از تسلیم شدگانم. (آیه درباره انسان مؤمن صالح است). (احقاف: ۱۵)

گاهی نیز از مادران به منزله محور و موضوع محرمیت یاد شده است:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَ بَنَاتُكُمْ وَ أَخَوَاتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خَالَاتُكُمْ وَ بَنَاتُ الْأَخِ وَ بَنَاتُ

الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتِكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمُ وَأَخَوَاتِكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَضْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا رَحِيمًا.

نکاح اینان بر شما حرام شده است مادران و دختران و خواهران و عمه هایتان و خاله هایتان و دختران برادر و دختران خواهر و مادر هایتان که به شما شیر داده اند و خواهران رضاعی شما و مادران زنان و دختران همسران که [آنها دختران] در دامان شما پرورش یافته اند و با آن همسران همبستر شده اید پس اگر با آنها همبستر نشده اید بر شما گناهی نیست [که با دخترانشان ازدواج کنید] و زنان پسران که از پشت خودتان هستند و جمع دو خواهر با همدیگر مگر آنچه که در گذشته رخ داده باشد که خداوند آمرزنده مهربان است. (نساء: ۲۳).

نیکی به مادر در ردیف نخستین پیام های عیسای پیامبر علیه السلام به امتش مطرح شده است: «فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مَثٌ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًا مَنْسِيًا؛ و مقرر داشته که با مادرم نیکوکار باشم و مرا زورگو و پندناپذیر قرار نداده است». (مریم: ۳۲)

تأکید قرآن کریم بر مادران و مادری، به ویژه احسان به آنها به سبب مشقت هایی که در سه دوره بارداری، زایمان و شیردهی متحمل می شوند، از جایگاه ویژه مادران حکایت دارد.

۲-۴. جایگاه و ارزش مادری از منظر روایات

در روایات اسلامی نیز بر اهمیت نقش مادری تأکید شده است از جمله: «الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ؛ بهشت زیر پای مادران است». (نوری، ۱۴۰۷، ۱۸۰/۱۵) «زمانی که در نماز نافله بودی، اگر پدرت تو را خواند، نمازت را قطع نکن، ولی اگر مادرت تو را صدا کرد، نمازت را قطع کن» (نوری، ۱۴۰۷، ۱۸۰/۱۵). امام صادق علیه السلام روایت می کند:

کسی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و پرسید ای رسول خدا، به چه کسی نیکی کنم؟ حضرت فرمود مادرت، سپس پرسید پس از او؟ حضرت فرمود مادرت. دیگر بار پرسید پس از او؟ فرمود مادرت. آن گاه پرسید پس از مادرم؟ فرمود پدرت. (الحرالعالمی، ۱۴۰۳، ۲۰۶/۷)

در سیره معصومان علیهم السلام مادران جایگاه ویژه ای داشتند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که در کودکی از لطف وجود مادر محروم شدند، همواره به کسانی که پس از آمنه علیها السلام برای ایشان مادری کرده بودند، محبت فراوان می کرد. ام ایمن، یکی از اشخاصی بود که پیامبر صلی الله علیه و آله در حق او فرمود: «هی امی بعد امی؛ او پس از مادرم، مادرم بود». (حجر عسقلانی، ۱۳۲۸، ۴/۴۳۲) حلیمه سعیدیه، مادر

رضاعی پیامبر ﷺ همواره کانون احترام رسول خدا ﷺ بود. پیامبر اکرم ﷺ بارها به فرزندان و خویشان حلیمه، مرحمت و لطف کرد (قمی، ۱۴۱۴، ۲/۳۲۶) و این همه، به پاس مراقبت‌ها و مادری حلیمه در حق وی بود. ائمه علیهم‌السلام نیز از مادران خود یاد کرده و فضایل آنها را بر می‌شمرد (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ۲/۳۷۸).

۵. وظایف و مسئولیت‌های مادری

مادر شدن، به این دلیل مشکل است که مسئولیتی در قبال خود، شوهر، فرزند، جامعه و پروردگار بوده و در برابر این وظایف، بازخواست می‌شود. او پیش از اینکه اقدام به ساختن دیگران کند، باید خود را بپروراند و بسازد و این کاری آسان نیست. مادر خوب، بر صد دکتر و مهندس برتری داشته و از صد مربی و معلم بالاتر است. اوست که در زیر دست خود، انسان می‌پرورد، ادب می‌آموزد، تربیت کرده و اخلاق می‌آموزد. کار او انسان‌سازی، ایجاد فضیلت و حب معنوی نسبت به بشریت است. مادر خوب در انجام این وظیفه، غرور و خودخواهی خود را به فداکاری و عشق ورزی تبدیل می‌کند، حتی حاضر می‌شود دفتر عشق و زندگی شخصی خود را برای مدتی نیمه باز و یا مختومه ساخته و فصلی نو در دفتر جدید، در حیات فرزند بگشاید و این، از هر نظر در خور ستایش و تعظیم است. (ر.ک.، جوادی آملی، ۱۳۷۷، ص ۴۵)

۵-۱. وظایف مادر قبل از بارداری

کودک، هدیه آسمانی است که از سوی خداوند مهربان عطا شده و یکی از بهترین عوامل زیبایی بخش حیات آدمی است. طراوتی که حضور کودک در زندگی با خود به همراه می‌آورد، سبب نشاط معنوی پدر و مادر خواهد بود. کودکان از ملکوت پاک و نورانی هستند و پس از طی کانال وجودی پدر و مادر، پا به عرصه این نظام دنیایی می‌گذارند. کودکان، مانند آبی زلال و پاک هستند که از آسمان فرستاده می‌شود. «وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ؛ ما از آسمان آب با برکت را نازل کردیم و با آن باغ‌های میوه و دانه چیده شده رویاندیم» (ق: ۹). در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا؛ و از آسمان آبی پاک‌کننده نازل کردیم» (فرقان: ۴۸). این آب پاک و مبارک آسمانی، اگر با آلودگی‌های زمینی برخورد کند، کدورت‌ها و رنگ آن را خواهد گرفت. اصل خلقت تمام نوزادان، نور و زیبایی ست، اما هنگامی که وارد این دنیا می‌شوند، اگر پدر و مادر در ابتدای تولد و خود نوزاد در ادامه حیاتش تا بزرگسالی، از خودش مراقبت نکنند، آلوده می‌شود. کودک قبل از آنکه از مسیر زهدان مادر به این دنیا قدم

نهد، از مسیر آثار و حالات و تفکرات پدر و مادر به دنیا می‌آید.

۲-۵. راه‌های تطهیر نفس برای پدر و مادر

۲-۵-۱. انس با ثقلین

مهم‌ترین عامل پاکی جان انسان، انس با ثقلین، یعنی قرآن و عترت است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَ هُوَ شَابٌّ مُؤْمِنٌ اِخْتَلَطَ الْقُرْآنُ بِلَحْمِهِ وَ دَمِهِ وَ جَعَلَهُ اللهُ عَزَّوَجَلَّ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ، وَ كَانَ الْقُرْآنُ حَاجِزًا عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

هر جوان مؤمنی که در جوانی قرآن تلاوت کند، قرآن با گوشت و خونس می‌آمیزد و خداوند عزوجل او را با فرشتگان بزرگوار و نیک قرار می‌دهد و قرآن نگهبان او در روز قیامت، خواهد بود. (کلینی، ۱۴۰۷، ۶۰۳/۲)

۲-۵-۲. نورانیت خانه

خانه، بیشترین تأثیر را بر روحیه والدین و فرزندان دارد. بنابراین، باید سعی شود در منزل، گناهی مانند تهمت و غیبت و موسیقی‌های حرام نباشد؛ زیرا این عوامل سبب به وجود آمدن تأثیرات منفی و شیطانی می‌شود. برای اینکه منزل پاک و معنوی شود، باید سعی شود صدای قرآن و اذان در خانه شنیده شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

تُؤْوَرُا بِيَوْمِكُمْ بِتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ. فَإِنَّ الْبَيْتَ إِذَا كَثُرَ فِيهِ تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ. أَضَاءَ لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضِيءُ نُجُومُ السَّمَاءِ لِأَهْلِ الدُّنْيَا.

با تلاوت قرآن، خانه‌هایتان را روشن و نورانی کنید؛ زیرا هرگاه در خانه، قرآن بسیار تلاوت شود، آن خانه برای اهل آسمان می‌درخشد، همان‌گونه که ستارگان آسمان برای اهل زمین می‌درخشند. (کلینی، ۱۴۰۷، ۶۱۰/۲)

برگزاری مراسم قرائت دسته جمعی قرآن، دعا و ذکر اهل بیت علیهم السلام در منازل، عامل مهمی در نورانی کردن محیط خواهد بود.

۲-۵-۳. توبه و استغفار

یکی از عواملی که سبب پاک و نورانی شدن زوجین می‌شود، توبه است. والدین که کانال انتقال فرزند به دنیا هستند، هر چه پاک‌تر بوده و مراقب اعمال و نیات خود باشند، فطرت الهی کودک، سالم‌تر بوده و تأثیرات مثبت بیشتری را دریافت می‌کنند. زوج‌های جوان باید در برنامه عبادی خود، ذکر استغفار را فراوان داشته باشند؛ زیرا سبب پاکی و افزایش روزی مادی و معنوی می‌شود.

۵-۲-۴. کمک به فقرا و نیازمندان بهترین راه طهارت نفس

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مِنْ كَفَّارَاتِ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ. إِغَاثَةُ الْمَلْهُوفِ وَ التَّنْفِيسُ عَنِ الْمَكْرُوبِ؛ یاری رساندن به ستم‌دیده فریادخواه و شادکردن غمناک، از کفاره‌های گناهان بزرگ است.» (صبحی، ۱۳۸۸، ص ۲۴)

۵-۲-۵. دائم الوضو بودن

در کلام پیشوایان دینی، از وضو به عنوان نور یاد شده است: «إِنَّ الْوُضُوءَ عَلَى الْوُضُوءِ نُورٌ عَلَى نُورٍ؛ وضوگرفتن بر روی وضوی قبلی، نوری بر روی نور است.» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ۴۱/۱) والدین باید سعی کنند در طول روز همواره با وضو باشند و اگر وضو به سبب خواب و یا سایر امور باطل شد، بلافاصله وضو بگیرند، حتی خوب است که اگر گناهی از آنها سرزد و یا در جامعه مشاهده شد، بلافاصله برای اینکه آثار وضعی گناه کمتر شود، وضو بگیرند.

۵-۲-۶. دوری از محرمات و انجام واجبات

هیچ عملی مانند انجام واجبات و ترک محرمات، سبب کسب توفیقات و رفع آلودگی‌های دنیایی نمی‌شود. امام صادق علیه السلام در این مورد فرمود: «قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى: مَا تَحَبَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِأَحَبِّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ. خداوند تبارک و تعالی فرموده است: بنده‌ام به چیزی محبوب‌تر از آنچه بر او فرض کرده‌ام، خود را محبوب من نکرده است.» (کلینی، ۱۴۰۷، ۸۲/۲) امام محمد باقر علیه السلام فرمود: «لَا يَسْلِمُ أَحَدٌ مِنَ الذُّنُوبِ حَتَّى يَخْرُنَ لِسَانُهُ؛ هیچ‌کس از گناهان سالم نمی‌ماند، مگر اینکه زبانش را ننگه دارد» (مجلسی، ۱۳۸۳، ۱۷۸/۷۵). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «لَا تَنْظُرُوا إِلَيَّ صَغِيرِ الذَّنْبِ وَلَكِنْ انظُرُوا إِلَيَّ مِنْ اجْتِرَأْتُمْ. به کوچکی گناه نگاه نکنید، بلکه به چیزی [نافرمانی خدا] که بر آن جرأت یافته‌اید، بنگرید» (کراچی، ۱۴۱۰، ۵۵/۱).

۵-۳. وظایف مادر در دوران بارداری

جنین از زمان انعقاد نطفه، موجودی زنده است که دیگران موظف به حفظ شأن و حقوق او هستند. بر اساس همین دیدگاه، در قوانین فقهی اسلام، برای نطفه در همان لحظه نخست انعقاد نیز دیه تعیین شده و هیچ‌کس حق ندارد او را از حق زندگی کردن محروم کند. بسیاری از مکاتب غربی، هرگاه بخواهند، به خود اجازه می‌دهند که این موجود بی دفاع را به دیار عدم راهی کنند. متأسفانه این طرز نگرش به ویژه از زمان اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده، در کشور ایران نیز رسوخ کرده و به ویژه تا قبل از چهارماهگی، از منظر بسیاری از مردم، اقدام برای سقط جنین، جایز شمرده می‌شود. باید توجه داشت که اگر حتی جنین، جماد، یعنی موجودی در حد سنگ و

چوب هم باشد، طبق نظر قرآن، باز موجودی ست که تسبیح حق تعالی گفته و قابل احترام است. از سوی دیگر واضح است که حتی جمادات نیز از محیط اطراف خود، تأثیرات معنوی می پذیرند. این مسئله ای ست که در تعلیمات اسلامی و قرآنی، امری بدیهی بوده و در علم جدید نیز تا حد زیادی مورد پذیرش است. (مظاهری، ۱۳۷۸، ص ۵۰)

اگر حتی جنین، معادل سنگ و چوب فرض شود، تمام حالات روحی و جسمی مادر و نیز محیط زندگی، بر کیفیت رشد معنوی او موثر خواهند بود، پس باید دقت داشت که تمام آنچه که مادر می خورد، می پوشد، می شنود، می گوید، می بیند، لمس می کند، احساس می کند و نیز تمام کنش-ها و واکنش های قلبی و روحی او و حتی تمام اتفاقات پیرامون او، یعنی فضای زندگی، رفتار همسر، همنشینان و ... همه و همه بر تربیت روحی او مؤثرند. (مظاهری، ۱۳۷۸، ص ۵۱)

این امر که تربیت فرزند از دوران جنینی شروع می شود، در علوم امروزی امری پذیرفته شده است. بسیاری از مردم معتقدند که تأثیرپذیری جنین از عوامل تربیتی، از ماه چهارم و پس از ولوج روح شروع می شود که علاوه بر تأثیرات گوناگون قبل از انعقاد نطفه، جنین از همان لحظه انعقاد نطفه نیز متأثر از عوامل اطراف خود است. بنابراین، تربیت کودک از همان لحظه تشکیل نطفه آغاز می شود (مظاهری، ۱۳۷۸، ص ۵۱).

۴-۵. وظایف مادر بعد از زایمان

با آغاز تولد، وظایف مادر رنگ و صورت دیگری به خود می گیرد. بار مسئولیت مادر، سنگین تر و در عین حال لذت بخش می شود. فکر و اندیشه، جهان بینی، ذوق و سلیقه، همه و همه فرم کامل تری پیدا می کند. مادر، خود را مسئول غذا، مراقب، حمایت و محبت فرزندش می داند. (قائمی، ۱۳۷۱، ص ۲۴) مادر در نقش مادری، وظایف پرورش فرزند را بر وظایف همسرش اولویت داده و بیش از هر کس، به سازندگی کودک می پردازد. شکی نیست که برای سازندگی او، نیازمند به وجود یک تعادل عصبی است. منشأ مشکلات امروز جامعه در زمینه خانواده و تربیت فرزندان، این است که زنان نخواسته اند به واقع مادر بوده و ریاست و سرپرستی خانواده و نگهداری کودک را به عهده بگیرند. کسی که به فکر کسب درآمد برای زینت و تجمل خود بوده و فرزندش را به دست مربی ها می سپارد، مادر نیست. کسی به حقیقت مادر است که هم و غم خود را صرف سازندگی کودکان خود کرده و به این شغل افتخار کند. فرزند، بیش از هر چیز حمایت و عطوفت می خواهد نه ثروت و تجمل. چه فایده که کودکی در آغوش پیش خدمت، از همه جایی خیر، ناراحت و افسرده، ولی مادر او رئیس و یا مدیر کل باشد (قائمی، ۱۳۷۲، ص ۶۷). از وظایف اولیه

مادر پس از زایمان، پذیرش کودک است، هم بر اساس جنس و هم بر اساس اینکه او امانت خدا و قابل تکریم است. از دیگر وظایف او، تغذیه کودک و مراقبت و حمایت و نیز اعمال محبت درباره او در همه مراحل زندگی است (قائمی، ۱۳۷۱، ص ۵۶).

۵-۴-۱. پذیرش کودک

کودک، ثمره محسوس زندگی و عشق والدین است که در خانواده اسلامی بر اساس اهداف ارزشمند پدید آمده و قدم به عرصه زندگی گذارده است. شک نیست که هر مادری، فرزند خود را زیبا می‌بیند و بیشتر اوقات خود را، متوجه مراقبت از او کرده تا وی را زیبا و نیکو بپروراند. (قائمی، ۱۳۷۱، ص ۵۶) در آیین اسلام، مادر وظایفی وسیع و پدیده‌مانند دارد که کمتر فردی مراقب رعایت کامل آن است. این عدم رعایت نه به خاطر مشکل بودن انجام وظیفه است، بلکه بیشتر به دلیل بی‌توجهی است. شک نیست که مادران، فرزندان خود را می‌پذیرند و در مراقبت و حمایتشان می‌کوشند، ولی این امر صد در صد همگانی نبوده و میزان و درجه آن برای همه یکسان نیست. منظور از پذیرش این است که طفل، شاه‌کار خلقت و صنعت خداست، امانتی است از سوی خدا و والدین به خصوص مادر، در قبال حفظ این امانت، مسئولیت دارد. منظور از پذیرش آن است که طفل را همان‌گونه که هست، قبول کنند نه به آن صورت که باید باشد، یعنی زیبایی یا زشتی، نقص یا کمال کودک، نمی‌تواند موجب پذیرش یا طرد او شود و قبول این امانت، وظیفه بوده و والدین در قبال آن مسئولند.

۵-۴-۲. مراقبت و حمایت از کودک

اولین محیط تربیت، حفظ و نگهداری کودک، دامن مادر است. محیطی است که در آن مهر و عاطفه در منتها درجه و به عالی‌ترین شکل وجود دارد و مراقبتی توأم با گذشت و فداکاری مادر در آن دیده می‌شود. دست‌های پرمهر و کارساز اوست که کودک را در زندگی یاری می‌دهد. کودک، به خصوص در سال‌های اول زندگی، موجودی طفیلی و اتکالی است، بسیار نیازمند مراقبت و امنیت است، از خود اراده و استقلالی ندارد، در همه جا تابع مادر و خیر و شر اوست و حیات و کمالش به مادر وابسته است. اگر مورد توجه قرار نگیرد، مضطرب و افسرده شده و حتی بزرگ نمی‌شود. (اعتصامی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۲)

۶. زیان عدم مراقبت و حمایت از کودک

مرگ و میر زیاد در سطح کودکان، وقفه در رشد فکری آنها، کج‌روی و انحرافات، آلودگی‌ها و بیماری‌ها، کمبودها و نارسایی‌ها و عقب‌ماندگی‌های ذهنی، کمبودهای هوشی و ناراحتی‌های

جسمی، بیشتر برای کودکانی است که روابط عاطفی خود با مادر را از دست داده و از مراقبت و محبت وی بی بهره بوده‌اند. جلوه‌های کمبود، مراقبت و حمایت، گاهی به صورت بیماری و با تمارض است. این امر زمینه خوبی برای کودک است که در آن، محبت، مراقبت و نوازش‌های مادرانه را دیده و از آن شاد شود. چنین بیماری‌ها بیش از آنکه برای کودک زجرآور باشد، لذت بخش است. اختلالات در رشد، غم‌زدگی، پریشانی و اضطراب، جلوه‌های دیگری از عدم مراقبت و حمایت مادر است. (اعتصامی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۳)

۷. حدود مراقبت

توجه و مراقبت از کودک، خوب بوده و مورد تأیید علم و مذهب است. به خصوص در اسلام، این خواسته و ایده وجود دارد که مادر، بیش از هر چیز، مادر بوده و به طور کامل از کودک مراقبت کند، ولی این امر نباید به اندازه‌ای باشد که صورت و رنگ هوس به خود گرفته و خودپرستی کودک را تقویت کند. گاهی مادر، تمام وقت خود را صرف کودک کرده و خود را وادار می‌کند که مانند یک پیش خدمت در اختیار او باشد، با ناز از خواب بیدارش کرده و مانند مستخدمی او را شست و شو می‌کند، تا حدی که طفل، دست به سیاه و سفیدی نمی‌زند. (اعتصامی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۲) چنین رفتاری، قدرت اراده را از کودک گرفته و او را موجودی اتکالی و بی‌عرضه می‌کند. چنین کودکی، پرتوقع شده، احساس کبر و غرور کرده و خود را در همه امور آزاد می‌بیند که چنین اندیشه‌ای برای زندگی او زیان بخش است. افراط در مراقبت و حمایت از کودک، استقلال و اعتماد به نفس او را از بین می‌برد. کودکانی که مورد حمایت شدید مادر هستند، شخصیت خود را از دست داده و در زندگی، افرادی بی‌اراده، لابلالی و سست می‌شوند. آنها حتی در زندگی زناشویی نیز افرادی بی‌رأی و بی‌ثبات می‌شوند. (اعتصامی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۴)

۸. حمایت و مراقبت

کودک، مراقبت و حمایت مادر را در غذا، نظافت و پوشاک خود حس می‌کند. هنگامی که مورد آزار دیگران قرار می‌گیرد، به مادر تکیه می‌کند. در برخورد با دیگران، دلگرم است که مادرش به او کمک کرده و متجاوزان را از بین می‌برد. (قائمی، ۱۳۷۱، ص ۴۳)

۹. وظیفه مادر در امر شیردهی

برای اینکه در وجود فرزندان که با شیرمادر تغذیه می‌شوند، نور و معرفت الهی قرار بگیرد، توجه

به چند نکته ضروری است:

۱-۹. با وضو شیردادن

بهتر است که مادران هنگام شیر دادن به کودک، وضو بگیرند. در روایات دینی، دائم‌الوضو بودن و همیشه با طهارت بودن، بسیار ارزشمند است. برای مثال اگر کسی می‌خواهد که روزی اش زیاد شود، دائم‌الوضو باشد. دائم‌الوضو بودن مادر نیز باعث می‌شود که معنویت و نورانیت الهی در وجود فرزندان شعله‌ور شود. (مظاهری، ۱۳۷۸، ص ۴۸)

۲-۹. دور بودن از صداهای مزاحم

در آداب شیردادن به فرزند، مادر باید مراقب صداهای مزاحم باشد. به خصوص صداهایی که رنگ و بوی معصیت دارند. برای مثال، بعضی‌ها عادت به شنیدن موسیقی در زمان‌های مختلف و در طول روز دارند، البته که این کار را نباید انجام داد، ولی چون مادر در قبال فرزندان مسئول است، باید دقت کند که در زمان شیردادن، صوت‌های مزاحم و غیرالهی به گوش کودک نرسد. (رفیعی، ۱۳۹۰، ص ۸۲)

۳-۹. گوش دادن به اصوات الهی

بهتر است که در زمان شیردادن به کودک، اصوات الهی به گوش مادر برسد. برای مثال، صدای خواندن قرآن با نوایی ملایم در فضای خانه پخش شود یا اینکه خود مادر در زمانی که به فرزندش شیر می‌دهد، سوره‌هایی از قرآن را که حفظ است، تلاوت کند. گاهی اوقات مهم هم نیست که آیه‌های مختلف از سوره‌های متفاوت خوانده شود، اگر یک سوره را هم با خودش تکرار کند، کافی است. (رفیعی، ۱۳۹۰، ص ۸۴)

۴-۹. استفاده از کلمات محبت‌آمیز

بهتر است که زمان شیردادن به کودک، مادر از کلمات محبت‌آمیز استفاده کند؛ زیرا آرامشی که در کلام مادر وجود دارد، می‌تواند به فرزند کمک کند که او یک شیر کامل را در تغذیه خود داشته، و از این شیر بهره‌مند شود. (رفیعی، ۱۳۹۰، ص ۸۵)

۵-۹. زمان بندی مناسب

مادران باید به این مسئله توجه کنند که برای شیردادن به کودک، زمان مناسب و کافی داشته باشند. (مظاهری، ۱۳۷۸، ص ۵۸) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مادر باید از دو سینه خود به فرزندش شیر دهد». (مجلسی، ۱۳۸۳، ص ۲۰۳)

۹-۶. حق مادر در دوران بارداری

یکی از مسائل مهم مطرح شده در سلامت مادر و جنین، بهداشت روانی مادر در دوران بارداری و حمایت خانواده از مادر در زمان حاملگی است. اگر مادر در این هنگام احساس کند مورد توجه و حمایت اطرافیان است، مشکلات ناشی از این دوران را به راحتی تحمل کرده، می‌تواند از نظر جسمی و روانی، فرزندی سالم به دنیا آورد. (کوچک‌سرای، ۱۳۸۹، ص ۶۳) هنگام بارداری، مادر با مشکلات جسمی بسیاری مانند حالت تهوع، و یار صبحگاهی، کم‌ردرد، سردرد، افزایش وزن و ... رو به رو می‌شود. قرآن در این باره می‌فرماید: «و وصینا الانسان بوالديه حملته اُمّه وهنّاً علی وهنٍ و فصاله فی عامین ان اشکرلی و لو ادیک الی المصیر؛ ما به انسان درباره پدر و مادر سفارش کردیم تا بی تفاوت نباشد. مادر، در عین افزایش ناتوانی وی را حمل کرده است.» (لقمان: ۱۴)

پروردگار با یادآوری مشکلات زمان بارداری و رنج‌های فراوان ناشی از حمل جنین به انسان سفارش می‌کند، پدر و مادر، به ویژه مادر را فراموش نکنند. در این آیه، نوعی حمایت روانی از مادر، آشکارا دیده می‌شود. رسول اکرم صلی الله علیه و آله از این دوران به نیکی یاد کرده و می‌فرماید: «اذا حملت المرأة کانت بمنزله الصائم القائم المجاهد بنفسه و ماله فی سبیل الله؛ هنگامی که زن آبستن می‌شود، مانند کسی است که روزها روزه بگیرد و شب‌ها در عبادت خدا شب‌زنده‌دار باشد».

بهترین پاداش و برترین تعابیر برای کرامت زن در این دوران، در این روایت به چشم می‌خورد. (الحرعاملی، ۱۴۰۳) بالاترین مقام در اسلام، به شهید نسبت داده می‌شود. اگر زن در این دوران در اثر حوادث ناشی از حاملگی، زایمان و شیردهی از دنیا برود، خداوند مرتبه شهید به خون غلتیده را به وی عنایت کرده و در زمان بارداری، مانند مجاهدی است که در میدان جنگ، با جان و مالش از حق دفاع می‌کند. (کوچک‌سرای، ۱۳۸۹، ص ۶۳)

۱۰. حقوق مادر بر فرزند

امام سجاد علیه السلام در مورد حق مادر می‌فرماید:

حق مادرت آن است که بدانی، او تو را حمل کرد به گونه‌ای که هیچ کس، دیگری را جنین حمل نمی‌کند و از شیر جانش به تو بخشید که هیچ کس به دیگری نمی‌بخشد و با تمام وجودش از تو نگهداری کرد و برایش مهم نبود که خودش گرسنه بماند و به تو غذا بدهد، خود تشنه باشد و به تو آب بیاشامد، خودش برهنه باشد و به تو لباس بپوشاند، خودش در مقابل آفتاب باشد و تو را زیر سایه نگهدارد، از خواب خود به خاطر تو چشم بپوشد. او تو را از گرمای تابستان و سرمای زمستان حفظ کرد. مادر همه این رنج‌ها را تحمل کرد تا تو برای او باشی. تو توانایی شکرگزاری از مادرت را نداری، مگر با یاری و

توفیق خداوند متعال. (ابن بایویه، ۱۴۱۳، ۶۲۱/۲)

امام سجاد علیه السلام در عمل نیز چنین بود و با مادرش خوش رفتاری کرده و حقوق وی را به طور کامل رعایت می‌کرد. طبرسی می‌نویسد:

هنگامی که از آن حضرت پرسیدند تو که از نیکوکارترین مردم نسبت به مادرت هستی، چرا با او سریک سفره نمی‌نشینی؟ امام فرمود: «اخاف ان یسبق یدی الی ما سبقت عینها الیه فاکون قد عققتها. می‌ترسم دستم به غذایی پیشی گیرد که پیش از آن، چشم مادرم به سوی آن رفته و می‌خواهد بردارد و به همین مقدار نافرمانیش کرده باشم». (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۲۲۱)

آنچه از روایات برمی‌آید این است که جبران زحمات مادر و به جا آوردن حقوق او، کاری است بس مشکل، اما باید تا حد توان در این زمینه تلاش کرد.

۱-۱۰. نیکی و احسان

خداوند متعال می‌فرماید:

و قضی ربک الاتعبدوا الایاه و بالوالدین احسانا، اما یبلغن عندک الکبر احدهما او کلاهما فلا تقل لهما اف و لاتنهرهما و قل لهما قولا کریما.
و پروردگارت فرمان داده جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. هرگاه یکی از آن دو یا هر دوی آنها نزد تو به سن بیبری رسیدند، کم‌ترین اهانتی به آنها روا مدار و آنها را از خود مران و بزرگوارانه با آنها سخن بگو. (اسراء: ۲۳)

۲-۱۰. قدرشناسی

خداوند متعال می‌فرماید: «ان اشکر لی ولوالدیک؛ شکر مرا به جا آور که خالق و منعم اصلی تو هستم و از پدر و مادرت قدردانی کن». (لقمان: ۱۴) هنگامی که از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در مورد قدردانی از مادر سؤال شد، آن حضرت فرمود:

هیبهات هیبهات! که بتوانی حق مادر را ادا کنی. هر آینه اگر به اندازه ریگ‌های بیابان عاج، یعنی صحرائی در عربستان، و دانه‌های باران به مادر خدمت کنی و از وی قدردانی کرده و بنده‌وار در پیش او بایستی، این همه خدمات تو به اندازه زحمات وی در هنگامی که در رحم او بودی و سنگینی تو را تحمل می‌کرد، نخواهد بود. (نوری، ۱۴۰۷، ۲۰۳/۱۵)

۳-۱۰. نگاه مهرآمیز

ابوذر می‌گوید:

از رسول گرامی اسلام شنیدم که فرمود: «النظر الی علی بن ابیطالب عبادة والنظر الی

والوالدين برفاة ورحمة عبادة والنظر في الصحيفة، یعنی صحيفة القرآن عبادة والنظر الى الكعبة عبادة.

نگاه به علی بن ابیطالب علیه السلام عبادت است. نگاه مهرآمیز به پدر و مادر عبادت است. نگاه به صحیفه، یعنی صحیفه قرآن عبادت است. نگاه به کعبه، عبادت است.» (حرعاملی، ۱۴۰۳، ۲۰۵/۶)

۱۰-۴. به دست آوردن رضایت پدر و مادر

اویس قرنی از معدود یاران پیامبر صلی الله علیه و آله است که در زهد و تقوی، به درجات بلندی رسید.

هنگامی که اویس در یمن بود، شتربانی می کرد و مادر پیری داشت که تحت سرپرستی او بود. او با اینکه علاقه شدیدی به وجود گرامی رسول اکرم صلی الله علیه و آله داشت، هیچ گاه نتوانست پیامبر صلی الله علیه و آله را از نزدیک زیارت کرده و به نظاره آن سیمای ملکوتی بنشیند. در یکی از روزها که اشتیاق دیدار سرور کائنات در وجودش به شدت شعله ور شد، از مادرش اجازه خواست تا به سرزمین حجاز آمده و حضرت رسول صلی الله علیه و آله را زیارت کند. مادرش به او گفت پسرم! به دیدار آن حضرت برو و هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه نبود، بیش از نصف روز در آنجا توقف نکن. اویس با زحمت فراوان فاصله بین یمن و مدینه را پیمود و به شهر پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، اما با کمال ناباوری شنید که پیامبر صلی الله علیه و آله در شهر مدینه نیست. چون بیش از نصف روز فرصت نداشت و به والاترین هدف خود که فیض حضور پیامبر صلی الله علیه و آله بود، نرسید، به مسلمانان حاضر در مدینه گفت سلام مرا به حضرتش برسانید و بگویید که مردی به نام اویس از یمن به زیارت شما آمده بود و چون از مادرش اجازه توقف بیشتری نداشت، با کمال ناراحتی به وطن خود برگشت.

بعد از مدتی، پیامبر صلی الله علیه و آله به خانه بازگشت و فرمود:

«تفوح روائح الجنة من قبل قرن، واشوقاه الیک یا اویس القرنی، الا ومن لقیه فلیقرئه منی السلام؛ نسیم بهشتی از سوی منطقه قرن می وزد، آه! چه قدر به دیدار تو مشتاقم، ای اویس قرنی. ای مسلمانان، هر کس او را دید سلام مرا به او برساند.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ۵۸/۴)

۱۰-۵. حق مادر به فرزند پس از مرگ

۱۰-۵-۱. زیارت مزار مادر

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

من زار قبر والديه او احدهما کل جمعة فقرا عندهما یس غفر الله له بعدد کل حرف منها. هر کس قبر پدر و مادرش یا یکی از آنها را در هر جمعه زیارت کند و در کنار مزار آنان

سوره یس بخواند، در مقابل هر حرفی که از این سوره می‌خواند، خداوند آمرزشی نصیب او می‌فرماید. (مجلسی، ۱۳۸۳، ۸۹/۲۹۳)

۱۰-۵-۲. قرائت قرآن

امام صادق علیه السلام به فرزندان صالح توصیه کرد: «قراءة القرآن فی المصحف تخفف العذاب عن الوالدین ولو کانا کافرین؛ قرائت قرآن از روی مصحف، از عذاب پدر و مادر می‌کاهد، گرچه آنان کافر باشند». (کلینی، ۱۴۰۷)

۱۰-۵-۳. انجام اعمال نیک به نیت مادر

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «سید الابرار یوم القیامة رجل بر والديه بعد موتهما؛ سرآمد و سرور ابرار در روز قیامت، کسی ست که بعد از مرگ پدر و مادرش، برای ایشان احسان و نیکی کند». (مجلسی، ۱۳۸۳، ۷۱/۸۴)

۱۱. نتیجه‌گیری

شکی نیست که مادر از هر جهت مقام ارجمند و والایی در همه ادیان داشته و دارد و همگان با دید احترام به او می‌نگرند و به عظمت و بزرگی از وی یاد می‌کنند. هر دین و آیینی که در طول تاریخ آمده، به این مسئله توجه کرده و مردم را به خدمت به مادر فراخوانده است. همان‌گونه که دین نسبت به پدیده‌های عالم اظهار نظر می‌کند، درباره مادر و مقام و جایگاه او نیز ساکت نبوده و عنوان مادری را جایگای بس والا و ارزشمند دانسته و مقام وی را گرامی می‌دارد. اسلام، بیش از دیگر مکاتب به این مسئله توجه کرده و به مادر عظمت بخشیده است. حقوقی که اسلام برای مادران مشخص کرده، بسیار فراتر از حقوقی است که برای دیگران، حتی پدر مشخص کرده است؛ زیرا مادر، مربی انسان و در پرورش دهنده جامعه است و اوست که می‌تواند فرد و جامعه را به سعادت رسانده و یا به شقاوت و بدبختی بکشانند. مقام مادر در بینش دینی، مقامی است بلند که در آیات قرآن، هم ردیف اطاعت و عبادت خدا ذکر شده است. بر این اساس، بر فرزندان و همه نسل جوان لازم است که به این امر مهم توجه کرده و تا آنجا که می‌توانند به مادر احترام گذاشته و به او خدمت کنند. به خصوص در کهن سالی باید نیازهای مادر را تأمین کنند؛ زیرا مادر در کهن سالی، به کمک بیشتری نیاز دارد و وظیفه عقلی و دینی فرزند است که والدین را در هر شرایطی یاری کند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۷۶). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۱. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی (۱۴۱۳). من لایحضره الفقیه. بیروت: دارالاضواء.
  ۲. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۳۲۸). الاصابه فی تمییز الصحابه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
  ۳. اعتصامی، محمد مهدی (۱۳۸۶). دین و زندگی. تهران: نشر کتب چاپ ایران.
  ۴. پادشاه، محمد (۱۳۳۵). فرهنگ آندراج. تهران: خیام.
  ۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷). زن در آئینه جلال و جمال. قم: اسراء.
  ۶. حرالعالمی، محمد بن حسن (۱۴۰۲). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البیت (ع) لاحیاء التراث.
  ۷. رفیعی محمدی، علی محمد (۱۳۹۰). بیست اصل در تربیت. قم: رسول اعظم.
  ۸. صبحی، صالح (۱۳۸۸). فرهنگ نهج البلاغه. تهران: دانش.
  ۹. صلیبی، ژانست (۱۳۸۲). فرهنگ توصیفی روان شناسی اجتماعی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
  ۱۰. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰). مکارم الاخلاق. قم: الشریف الرضی.
  ۱۱. الطبری، احمد بن عبدالله (۱۳۷۰). ذخایر العقبی. قاهره: مکتبه القدسی.
  ۱۲. عمید، حسن (۱۳۷۳). فرهنگ فارسی عمید. تهران: مؤسسه انتشارات کبیر.
  ۱۳. قائمی، علی (۱۳۷۱). خانواده و نیازمندی های کودکان. تهران: سبحان.
  ۱۴. قائمی، علی (۱۳۷۲). نقش مادر در تربیت. تهران: سبحان.
  ۱۵. قربانی، رقیه (۱۳۸۲). نقش و وظایف مادر در تربیت فرزند از دیدگاه علم، قرآن، سنت در دوران بارداری. پایان نامه کارشناسی. آمل: مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواران.
  ۱۶. قمی، عباس (۱۴۱۴). سفینه البحار. قم: اسوه.
  ۱۷. کراچی، محمد بن علی (۱۴۱۰). کنز الفواد. قم: دار الذخیر.
  ۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۵). الکافی. قم: دارالتقلین.
  ۱۹. کوچک سرابی، فاطمه (۱۳۸۹). بهداشت روان زنان در دوران بارداری. تهران: قطره.
  ۲۰. مجلسی، محمد باقر (۱۹۸۳). بحار الانوار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
  ۲۱. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). موسوعه العقائد الاسلامیه فی الکتب و السنه. قم: مؤسسه دارالحديث.
  ۲۲. مظاهری، حسین (۱۳۷۸). تربیت فرزند از نظر اسلام. قم: سازمان تبلیغات اسلامی.
  ۲۳. ملک محمودی الیگودرزی، امیر (۱۳۸۸). راهنمای خانواده، راز شاد زیستن در کانون گرم خانواده. قم: منشور وحی.
  ۲۴. ناظم الاطباء نفیسی، علی اکبر (۱۳۷۰). فرهنگ ناظم الاطباء. تهران: قیام.
  ۲۵. نوری طبرسی، میرزا حسین (۱۴۰۷). مستدرک الوسائل. قم: مؤسسه آل البیت.